

עבד ואמה / ג:

תוכן:

נפקא מינות	סוגיית הגמ' קשיים בדברי רש"י
עיון בשיטת הראב"ן	יישוב הקשיים
הערות נוספות	מדוע אינו פטור על נזקי עבדו מחמת אונס
עיון בשיטת רבינו יונה	שיטת התוס'
עיון בשיטת הרמב"ם	

סוגיית הגמרא

נאמר בגמרא (ג):

"מאי מבעה רב אמר מבעה זה אדם ושמואל אמר מבעה זה השן... ושמואל נמי הא תנא ליה שור! אמר רב יהודה: תנא שור לקרנו ומבעה לשינו, והכי קאמר: לא ראי הקרן שאין הנאה להזיקו כראי השן שיש הנאה להזיקה, ולא ראי השן שאין כוונתו להזיק כראי הקרן שכוונתו להזיק. ולא ק"ו הוא? ומה שן שאין כוונתו להזיק - חייב, קרן שכוונתו להזיק - לא כ"ש! איצטריך, ס"ד אמינא מידי דהוה אעבד ואמה, עבד ואמה לאו אף על גב דכוונתו להזיק אפ"ה פטירי, ה"נ לא שנא. אמר רב אשי: אטו עבד ואמה לאו טעמא רבה אית בהו? שמא יקניטנו רבו וילך וידליק גדישו של חברו, ונמצא זה מחייב את רבו מאה מנה בכל יום!".

קשיים בדברי רש"י

כתב רש"י:

"אפ"ה פטורין - כדאמרינן בפרק החובל העבד והאשה פגיעתן רעה החובל בהן חייב והן שחבלו באחרים פטורין. לאו טעמא רבה אית בהו - דאי מיחייבת ליה כל שעה שיכעיסנו רבו ילך וידליק גדישו של חברו כדי לחייב את רבו".

יש לשאול כמה שאלות על דברי רש"י:

א. מה הוסיף רש"י בד"ה 'לאו טעמא' על מה שמפורש בגמרא?

ב. רש"י אומר שהמקור לפטור בעבד הוא מהמשנה 'העבד והאשה פגיעתן רעה', ומקשה התוס' שבגמרא כתוב 'עבד ואמה' ולא 'עבד ואישה'.

ג. לכאורה במשנה בב"ק הסיבה לפטור את העבד היא מצד שאין לעבד מה לשלם, ולא מצד שאין חיוב לאדון על נזקי עבדו? על השאלה השלישית יש לענות שמהלשון 'פגיעתן רעה', למד רש"י שגם רבו אינו צריך לשלם. אכן כך מבואר מדברי הרמב"ם בפירוש המשניות (ידם ד, ז):

"וכבר ידעת כי מדיננו כי העבדים שהזיקו אין חייבין בדיניהן בתשלומין כלל כמו שנתבאר בב"ק נשים ועבדים פגיעתן רעה הן שחבלו באחרים פטורין".

מבואר בדברי הרמב"ם שמהלשון 'פגיעתן רעה' הוא לומד שאין חייבין בדיניהן בתשלומים כלל (גם האדון), כי בכל אופן שהם עבדים נתמעטו מנזק.

ד. עוד קשה, לדרכו של רש"י שהרי הקושיה היתה גם על שן שהעובדה שיש הנאה להיזקה היא סיבה לחייב בתשלומים ולא סיבה לפטור? ולכאורה תשובת הגמרא מתייחסת רק לכוונה להזיק של קרן, ויש להבין מה ענתה הגמרא לגבי שן?

ה. עוד קשה על גוף הסוגיה - כיצד מביאה הגמרא ראייה מתקנה דרבנן לפטור עבד ואמה, לדין דאורייתא? וכי נאמר שהתורה כתבה במפורש קרן מצד תקנת חכמים שפוטרת עבד ואמה? ודברי החזו"א ועמודי אור¹ צ"ע.

ישוב הקשיים

ראשית נבאר את מהלך הגמרא לפי שיטת רש"י.

בהו"א אמרה הגמרא שהסיבה שא"א ללמוד בבמה מצינו מקרן שגם שן חייבת משום שבשן יש הנאה מההיזק וזו סיבה שלא לחייב בנוזיקין, וכן א"א ללמוד קרן משן כיון שבקרן יש כוונה להיזק, הגמרא הקשתה שלכאורה יש ללמוד מקל וחומר לחייב בשן, שהרי הנאה מהנזק היא סיבה לחייב בנוזיקין ולא סיבה לפטור².

הגמרא עונה, שיש ראייה נגד הקל וחומר מכך שעבד ואמה כוונתן להיזק ובכל זאת הם פטורים מתשלומים, ומכאן ראייה שכוונה להיזק אינה סיבה לחיוב. מהשלב הזה מכוח שהייתה הו"א לפטור מן התורה. הגמרא דוחה שבעבד ואמה יש טעם אחר לפטור מצד שמא יתכוון העבד לחייב את רבו, והדגיש רש"י שכאן הכוונה להיזק היא "כדי לחייב את רבו", והיינו שהתשובה היא שיש הבדל בסוג כוונת הנזק - בעבד ואמה הכוונה היא לחייב את רבו ואילו בקרן הכוונה לעצם ההיזק. וא"כ 'כוונתו להיזק' השני בלבד ברור שאכן היה שייך לפרוך, אך בעבד ואמה מתכוון גם לחייב את רבו, ולכן קשה איך ללמוד משם לעלמא.

מכך שהקשו התוס' מעבד ואשה משמע שלמדו בדעת רש"י שגם באשה היה צד לחייב את הבעל³, וכן הביא בגליוני הש"ס מהתשב"ץ שבעל מעיקר הדין חייב בנוזקי אשתו, והסיבה שפטור היא רק מצד שמא יקניטנה בעלה ותלך ותדליק גדיש ותחייבו בכל יום.

אפשר לומר שמחלוקת זו תלויה במחלוקת תנאים אם בעל חייב קרבן על אשתו (כ"מ קד.). והנה⁴, הרמ"א (אה"ע צא, ד) הביא להלכה את דברי תרומת הדשן שיש לחייב את הבעל לשלם על קנס שתיקנו הקהל ועברה אשתו על התקנה, שיתחייב הבעל לשלם את הקנס כדי לכפר עליה כמו שמפורש בגמרא שחייב להביא עליה קרבן. החלוקת מחוקק (צא, ז) מעיר שגם תרומת הדשן פוטר במקרה שהאישה הייתה מזידה,

¹ עמודי אור (ס"ט סק"ד) והחזו"א דנו מכוח הסוגיה בדף נד: 'להנחה היקשתיו, ומבואר שאין מקור לרבו עבד בגזירה שווה שור משבת, ולמדו שהגמ' כאן אינה כפרוטה, בדרכו של העמודי אור הוי רק פירכא, והחזו"א (ג, א) מפרש שהסברה שקניטנו היא הפלגת דברים, עיי"ש. יש לעיין שלכאורה נחלקו רש"י ותוס' בדף יז: אם גז"ש זו קאי גם על נזיקין או רק על שור הנסקל, אמנם בתוספתא מפורש שהגזירה שווה מלמדת גם לעניין נזיקין, וצ"ל דלרש"י גבי חיה אין צריך לזה אבל גז"ש זו קאי גם על נזיקין. אולם יתכן שבסוגיא בדף נ"ד אין זה טעם אלא שלא ללמוד מגז"ש, ובסוגיין ס"ד לחייב ממה מצינו או מקו"ח.

² קצת מבואר במהלך הגמרא לפי רש"י שקו"ח הוא בכלל מה מצינו, ונפק"מ של'במה מצינו' צריך דמיון ופורכים פירכא כל דהו, ואז אפשר ללמוד מקו"ח, וכן נידון האחרונים והראשונים אם עונשים מן הדין, וע"ע בשערי עיון מש"כ בדעת רש"י.

³ אכן הפני' מתרץ בזה קושיית התוס' שבאישה לא הייתה הו"א שבעלה יהיה חייב בנוזקה, ולכן אין זה שייך לסוגיה שלנו, ועפ"ז מיישב הפני' הושע גם את קושיית התוס' שלא ידע את הסיפא של המשנה במסכת ידיים.

⁴ הפנה לכך בשיעורי נתיב בינה (לגר"ב שרייבר שליט"א).

כדי שלא תחייב את בעלה ק' מנה כל יום. ובבית שמואל (צא, יג) כתב שלפי רש"י הבעל חייב קרן רק על חטא שחטאה לאחר נישואיה, ואילו לפי התוס' המרדכי והגה"מ חייב גם על מה שחטאה קודם הנישואין. ומביא מתשובות מהר"ם מינץ (סי' ז) שסובר שהסוגיה שחייבה את הבעל על קרבן אשתו עוסקת בנדר, וכן שחייב על נדריה לצדקה⁵.

והנה, התוס' בב"מ (קד.) כתב שפשוט שאין הבעל חייב במלווה של אשתו, ואין צריך לכך ראייה שהרי אל"כ אם יקניטוה תלוה ותשליך לאיבוד ותחייבנו ק' מנה כל יום. ובסוף דבריו הביא התוס' את דעת רב אחא שבחובות שקודם נישואין חייב. מבואר שלפי רב אחאי במה שלא שייך שיקניטוה חייב⁶. ולפי זה מה שהגמ' קראה לנזיקין הלוואה בערכין (ו:) אפשר דה"ה גם כאן.

אחר כל זאת, אם אכן נאמר שלפי רש"י מדובר גם על חיובי אישה, יש להעיר שמהיכתי תיתי שיתחייב הבעל על נזקי אשתו? בהכרח יש לומר שההו"א היא מצד שזה כלול בחיובי הבעל לאשתו נישואים, ומה שלא נכלל בסוגיה שלנו היא משום ה"ט דאין זה דומה. ונראה, לכאורה שבכל נזק חייב או משום מעשה היזק של בהמתו או משום שלא שמר, וכאן לא שייכות סברות אלו, והרי זה בתורת פריעת חוב ולא בתורת מזיק ואיכא גדר כעין מזיק בצורת החיוב, וצ"ע.

מדוע אינו פטור על נזקי עבדו מטעם אונס?

יש לשאול מדוע לא נפטור את האדון שהדליק עבדו גדיש מצד שא"א לשומרו? ובדברי רש"י לא הוזכר שיש לפטור מטעם אונס, וצ"ב מדוע. נראה לומר שתי אפשרויות:
א. רש"י סובר דאיתרבי שוגג כאונס גם בעבדו (לא רק באדם המזיק), וא"כ הוי נזקי אדם דידיה או לרבו.
ב. במקרה של אונס פשוט שפטור רק צריך ראייה שמדובר באונס ובלא ראייה יתחייב. ונפק"מ רבתא בהאי ספיקא אי אתרבי מתורת אדם או משור, ובמאירי מבואר דהוי מתורת הצד השווה.

שיטת התוספות

התוס' ביאר במהלך הגמרא כך: בהו"א סברה הגמרא שאי אפשר ללמוד בקל וחומר מקרן לשן ומשן לעבד כי ס"ד שכוון שקשה לשמור עליהם חשיב כאונס. ובתירוצה נוקטת הגמ' שהחיוב הוא מצד שהוי ממונו, ולכן אין לפטור מצד קושי בשמירה. וכן הביא הגר"נ פרצוביץ' בשם הגרא"י פינקל.
אמנם לפי זה לא מובן מה הראייה של הגמ' מעבד ואמה? (אא"כ רצו להוכיח שהחיוב הוא מתורת שמירה, ודוחה הגמ' ששם זו תקנה בפני עצמה, אך קשה על כך כיצד יש שינוי כל כך גדול במהלך הסוגיה בלי שמפורש כן בהדיא).

⁵ מה שהעיר הפת"ש על אתר מנוב"י, לכאורה לק"מ דסו"ס להוציא ממון ממש אינה יכולה.

⁶ בחכ"ש לגרש"ק (אבה"ע צא, ד) הקשה בגוונא דהח"מ תתחייב מנכסי מלוג ונכסי צאן ברזל שלה, וכתב דאפשר דאם תקניטנו תעביד תמות נפשי עם פלישתים, והניח בצ"ע. והנה לסברה זו באשה יהיה מוכרח שאין פטור הנוק תלוי בהקנטה דמבואר בגמ' (פט.) בדלית ליה וביש לה משמע דחייבת וכ"פ הראב"ן (סי' קטו), ונימא תמות נפשי עם פלישתים, ולדידן דאית לן תקנת אושא אפשר דלהכי לא תמכור, וראיתי בהרא"ש דמבואר דמכ"מ תמכור בטובת הנאה, ובוה לא שייך תמות נפשי וגם שבה קושיית הגרש"ק וצ"ע. ועיי' בירור הלכה (פז).

עוד יש לעיין, שהאג"מ (ח"מ א, צד) הוכיח מתוס' (נו:): שתלה את חיוב נזיקין בבעלים⁷.
אולי יש לומר שק"ו אינו בנוי על סברה כמו שהוכיח הגרי"ז מברכות (כד:); ונמצא, שאפשר שדבר זה הוי גם קולא וגם חומרא, וא"כ מצינו פירכא לקו"ח מעבד ואמה, ושוב אפשר להישאר בפירכא מצד א', כך סברו התוס' בקושייתם.

בתירוץ, לומד התוס' שנהי דהוי חומרא מכ"מ אכן מצינו דהוי קולא, וגם כאן זהו אונס של שמירת הבעלים, שאנוס הוא שיאמרו לא נתכוונו, ודוחה הגמרא שאפילו בלי כוונה פטור. לכאורה הכוונה שאי אפשר לשומרן, ויתכן גם שכוונתן שמה"ת באמת חייבים רק מתקנה נפטרים. בתוס' שאנץ (מובא בשיטמ"ק) מבואר שס"ד שהוי מה"ת, ולמסקנה פטור מדרבנן. והנה, משמע כאן שבסתם אונס צריך להביא ראייה דהוי אונס, אך כאן תיקנו שתמיד יפטור. ומכאן ראייה בדעת התו' שצריך ראייה לפטור משום שחיוב שמירה אינו עיקר המחייב, כמו שליבנו לנו רבותינו האחרונים, וא"ש לשיטתם.

נפקא מינות

היוצא מכ"ז לכאורה שלפי רש"י עיקר המחייב בנזקים הוא גוף המזיק ולתוס' חסרון שמירה. ולתירוץ הגמ', לתוס' נאמר שאי אפשר לשמור, ולרש"י מצד שהכוונה היא מסוג אחר ואין לדמות לכוונה כזו. מ"מ מוכרח לכאן מהגמ' שהנידון הוא מצד דין דאו'. אמנם כ' באמרי בינה בשם הראב"ן שבאופן שלא שייך יקניטנו רבו פטור, שכותב הראב"ן שבמצווה חייב, וביאר האמר"ב כוונתו שבאופן שלא יחייבו ק' מנה חייב, ולדרכו בהכרח שלס"ד הוי מה"ת, וכוונת הגמ' לאו טעמא רבה דהוי מתקנה, וק' היכן כתוב כן. יש לכך כמה נפקא מינות:

- א. בעבדו שהמית, כתב הנוב"ש שחייב ול"ש טעמא דיעשה כן כל יום דמחייב מיתה⁸.
- ב. בעבד חש"ו, דייק בגידולי שמואל מלשון הרמב"ם "שיש בהן דעת" שבאין בהן דעת חייב, לדרכו של החזו"א שכוונת הגמ' שאין אדם מתחייב על נזקי בעל בחירה צ"ע דיוק זה, וכן שמעתי בשם המאירי, דכתב דהוי בכלל התקנה.
- ג. במכה שיתחייב מלקות, לכאורה היה נראה שיהיה חייב ג"כ, וכן עורר ההפלאה וכ"כ באחיעזר (א, כא, ז).
- אך בדברי הרמב"ם בפיהמ"ש מבואר שבכל גווני מייסרים אותם ואפ"ה פטור מטעם זה, ורואים שרק במיתה ממש חייב.
- ד. בחציו עבד וחציו בן חורין שחייב לשלם מחצה.
- נראה, שבכל מצב שהוא אנוס כגון מיתה, פטור לפי התוס', ובאופן שציווה יל"ע אי מחייב או דלא פלוג. אך לרש"י פשיטא דמיפטור בכולהו, ולראב"ן בכולהו מחייב⁹.

⁷ יש ראיות אחרות מתוס' כב. וכן גירסת תוס' במשנה דלא גרסו ממונך, וכן במח' רש"י ותו' מו, א.
⁸ ילה"ע בסנהדרין (יט). עבדיה דינאי קטל נפשא, אמרה תורה והועד בבעליו אמרה תורה יבוא בעל השור ויעמוד על שורו. האם מוכח דלא נתמעט ממיתה א"ד שנתמעט ואלא דדין יעמוד על שורו אינו דין בע"ד לתשלומין אלא גזה"כ בעלמא, ובכתובות יט, מבואר לכאורה דהוי גזה"כ אי לא דנימא כשיטת רשב"א בתו' כ, א ד"ה אלא.
⁹ בגידולי שמואל הביא ראייה מפורשת של המהריט"א מב"מ מג אמר לעבדו ולשלוחו דמתרבי רק מתורת שליח כמזיק ולא מתורת עבד ושם מיירי בקראי, ומיישב שמדובר בעבד חש"ו שידו אינה כיד בעה"ב. אמנם זה מועיל לסוברים דבשלד"ע בעי תורת שליחות, ע' נתה"מ קפב, א.

עיון בשיטת הראב"ן

הגמרא בבא מציעא (צו). אומרת שיד עבד כיד רבו, וכתב שם הראב"ן:

"האומר לעבדו צא וגנוב חייב האדון, וכן האומר לעבדו צא וחבול בפלוני חייב האדון. אבל חבל או גנב שלא מדעת רבו פטור אדונו. ולא מן הדא דיד עבד כיד רבו אלא תקנת חכמים הוא שמא יקניטנו רבו וילך וידליק גדישו של חבירו ונמצא מחייב את רבו".

הגר"ד דבליצקי שליט"א מעיר שהראב"ן (ב"ק פז) כתב:

"ובדין הוא דליחייב על נזקי עבדו דהוי ממונו שהזיק, אלא שאמרו חכמים שמא יקניטנו רבו וילך וידליק גדישו של חבירו ונמצא מחייב את רבו ק' מנה בכל יום, אבל אשתו אינה ממונו לשלם את נזיקי חבילתה".

א"כ, יש סתירה בדברי הראב"ן האם חיוב האדון על נזקי עבדו הוא מצד שעבדו הוא ממונו המזיק או שהחיוב הוא מצד סברת 'יד עבד כיד רבו', וצ"ע.

ונראה לומר, ששתי הסברות נצרכות. שהנה, יש לחקור לפי הסוברים דקרון עיקרו כוונתו להזיק אי מחייב בעבד חצי נזק, והאם חייב באונס וכו' דברים? ומוכרח בדרכו של הראב"ן דאיכא ב' עניינים: א. ממונו המזיק. ב. יד עבד. ומהטעמים אלו יש נפק"מ בדינים שהזכרנו (אונס, ד' דברים, חצי נזק), ועוד, בעבד דאין ידו כבעה"ב¹⁰ כגון עבד עברי שיש לו יד לעצמו (ב"מ יב:).

ובזה מיושב שינוי הלשון. שבב"ק כתב הראב"ן מחייב את רבו, ובב"ק כתב ונמצא מחייב את רבו ק' מנה בכל יום, והוא באמת שינוי לשון בין המשנה בידיים לסוגיה שלנו. ולפי הראב"ן מבואר שהמשנה בידיים עוסקת בחיוב מתורת יד עבד, ואילו הסוגיה שלנו וודאי לא עוסקת בחיוב זה שהרי לא שייך ללמוד לבהמתו שאינה כידו. והנה, המשנה בידיים עוסקת שיתחייב מתורת רבו כשם שמחייב במצוות, ונראה ראייה לסוברים שמצוות העבד על רבו, וגם כאן חייב על נזקי עבדו כנזקי עצמו¹¹, אך לא מתורת ממונו בעלמא, וממילא אינו שייך שיתחייב ואפילו כל שהוא כשמקניטו רבו; אך בתורת ממונו היה שייך לחייב, אלא שחששו חכמים שיגיע לכדי ק' מנה ולכן פטרו חכמים את האדון, משא"כ לדינא דיד עבד כיד רבו, הוי תקנה דלא נימא יד עבד לגבי זה, והוי בתורת "תקנה" כמ"ש בלשונו¹².

אמנם נראה יותר לבאר ביאור אחר בשיטת הראב"ן¹³, שמעיקר החיוב הוא מכוח ממונו המזיק, והצורך בסברת 'יד עבד' היא באופן שאין האדון יודע.

יש לשאול: הרי עיקר הדין שמשלם האדון ואח"כ נשתחרר העבד האם ישלם העבד? ונראה שזו כעין שותפות. ואולי ס"ל למתני' כמ"ד דאי ליכא לאשתלומי מהאי משתלם מהאי.

אגב, לפי זה אולי נוכל להבין סוגיה תמוהה בדף צח: שרפרם אכפייה לרב אשי שלם על שטר, וצ"ע איך שרף רב אשי שטר, ורש"י פירש ששרף בקטנותו, ויש חולקים שנוקי קטנות אינו חייב בגדלותו, ולדרכו של הראב"ן היא נראה שמדובר ששרף עבדו חרש. ויתר על כן היה אפשר לומר, שלהכי הוצרך רפרם למכפייה, דרב אשי סבר שכה"ג נפטר, ולדרך זו קשה דהראב"ן פירש הסוגיא בד' ד' דאיכא גוונא דמחייב ואליבא דרב אשי קיימינן בסוגיא שם.

¹⁰ במתני' פז,א מבואר דגם עבד עברי זוכה בנוקיו.

¹¹ עין חידושי משנה הלכות גיטין יא, ונפק"מ לכמה ספקות באו"ח ס' ד' ש ע"ש בבאוריים של דרשו. אא"כ נחלק בין שבת לשאר מילי. אמנם צ"ע באמת ממתני' זו.

¹² ואגב דברינו מבואר הערת האחרונים הגר"ט והחזו"א והמשנה אחרונה בידיים מה"ת דיחייב.

¹³ כך יצא לי מדיבור עם איתמר גלינסקי.

ואפשר לומר בביאור הדברים עפ"מ"ש הנ"י (במתני' ס"פ דו"ה) ששומרים שנכנסו תחת הבעלים אינם מחויבים לשמור אלא לשלם, והוכיח שאם לא כן שומר חנם כלתה שמירתו כי שמר שמירה פחותה, ואפ"ה מתחייב אם לא שמר שמירה מעולה וע"כ שהיו קבלה בעלמא. אמנם בסוגיא יג: נאמר - כשהזיק חב המזיק לאתווי שומר חנם והשואל שהזיקה בהמה ברשותו, ואם זה רק מדין ערבות בעלמא, מה הקשר לדין 'כשהזיק חב המזיק'? ומוכח מכך שהיו דין ברשותם המחייב בנוזיקין אף שאינו מחויב לשומרו, ולכאן זה דומה לעבד, ומכך נראה שמי שיכול לשמור היה מחייב מדין מזיק, והבעלים מחייב מדין בעלים, ומוכח א"כ שזהו דין יד עבד כיד רבו שפועל נזיקין כאדם ממש אלא שפועל תחת יד בעה"ב, וד"ז מחייב בו כשמשחרר (וע' בספר אשר לשלמה שדייק מהקצות (שצא, א) שבמעמיד מחייב נמי בעל בהמה, וצ"ב).

הערות נוספות

אחר שנתבאר מדברי הראב"ן שהיו מחויבים מצד יד עבד כיד רבו או מצד ממונו המזיק, ונפק"מ אם היה חייב ק' מנה או לא, אך מ"מ מבואר מדבריו שמדליק גדישו של חברו חייב, יש לעיין בד' האחרונים בכמה עניינים¹⁴.

- א. איך יש לחייבו בהבערה שהדליק גדישו של חברו הא פטור מטעם איש בור ולא שור בור.
- ב. בדף יז מבואר שצריך פסוק לרבות עוף ואילו לגבי אדם היה צד לחייב אע"פ שאין פסוק מפורש.
- ג. מה הדין במוסר חפצים לשמור לעבדו, הרי העבד גופו הוא השומר.
- ד. בשיטת הרמב"ם מבואר שמעיקר הדין היה מחייב האדון בכפל, והדבר תמוה שאפילו אם זהו מזיק הרי אינו בכלל הד' אבות אלא הכ"ד אבות נזיקין, ואטו באונס יהיה חייב. ורואים שבאש אין לחייבו מטעם ממונו אלא מטעם יד עבד רבו ובה אינו מכלל שור בור, וכן מה שא"צ קרא דהוי בדינא דיד עבד. וגם עיין בשיטה דמבואר דבעוף מחייב אפילו במה שאין רגילות כמו צבי, ובל"ז היה קרן ואפשר שהיה משונה כ"כ שהיה פטור. ובשומרים נראה דאין בכלל הפרשה דנהי דידו כיד בעה"ב אבל מכ"מ לא קיבל שמירה הבעה"ב, וגם יל"ע אי עבד יכול לקבל שמירה. ומצד ממונו נ' דלהכי נקט "חייב את רבו" משום דמחייב רק מתורת חיצו ומחייב רק במקום גחלת ודו"ק.
- שמעתי מהרב ברמן שליט"א ליישב דאפשר דמה שכלול בכלל הפרשה לזה בעינן קרא אבל אב זה אינו בכלל אבות דמתני' אלא אב נפרד ולא לרבותו כאב של שור.
- עוד י"ל שיד עבד הוי טעם למה שמחייב מתורת ממונו. אמנם בד' הרמב"ם לכאורה נראה דמפרש דחשיב יד רבו אפילו לגבי כפל, אמנם בתו' סה. מבואר שאפילו בחצירו פטור אשל"ע אי לאו דאינו בר חיובא (ומקורו מב"מ יא), וכ"ש עבד, וצ"ע. ואולי נאמר בדעת הרמב"ם לחייבו מדין מזיק גמור ומדיני האחריות של בעלים לשלם עבורו, ואפשר דכשמשחרר ישלם העבד.

עיון בשיטת רבנו יונה

בשיטה בשם רבינו יונה כתב שעבד ואמה בשוגג פשיטא שאין לחייבם, לחייב את רבם כי הוו בחזקת שימור, וכשכוונתן להזיק "ראוי" שיתחייב אלא שפטור לפי שקשה לשמור.

¹⁴ שאלות אלו שמעתי מהרב ברמן שליט"א.

ניתן לבאר את שיטתו בשתי דרכים: א. בהו"א קשה לשומרן ומשני שאי אפשר לשומרן. ב. כשמזיקים שלא מחמת הקנטה מעיקר הדין חייבים אבל מדרבנן פטור, ומשמע שלמסקנה מעיקה"ד מיפטר. וכ"ה בתלמיד ר"ת ור"א דמפרש טעמא דקרא, אמאי מיפטר משמא יקניטנו¹⁵.

עיון בשיטת הרמב"ם

הרמב"ם בהלכות גניבה (א, ט) כתב:

"העבד שגנב פטור מן הכפל ובעליו פטורין שאין אדם חייב על נזקי עבדיו אף על פי שהן ממונו מפני שיש בהן דעת ואינו יכול לשמרן שאם יכעיסנו רבו וילך וידליק גדיש באלף דינר וכיוצא בזה משאר נזקין, נשתחרר העבד חייב לשלם את הכפל".

יש להקשות: א. למה הרמב"ם הביא דין זה רק בהלכות גניבה ולא בהלכות נזקי ממון. ב. מה כוונתו בתחילת דבריו שהעבד שגנב פטור מן הכפל, שהרי בסוף דבריו כתב שאם נשתחרר העבד חייב לשלם, ומסתבר דה"ה קיבל ע"מ שאין לרבו רשות בו, וא"כ מה הוצרך לומר הוא פטור. ונראה שהעבד חייב לחזור על הפתחים להשיג קרן, שברבו לא מסתבר לחייב קרן¹⁶. ג. למה לא די בטעם זה כלפי גניבה ולמה הוצרך להביא לדיני נזקין כאן, ומשמע מזה שעיקר פטור של גניבה מתורת נזיקין שבו, וצ"ע.

ונראה במה שיש לחקור בעבדו ואמתו שהזיקו אי בעלים מיפטר מדינא דזה נהנה או לא, דסו"ס ממונו בידו. ונח' בזה הגרי"ז והקצות (סי' כה) אם חייב על גניבה באונס, ולכאורה לא מהני מה שאי אפשר לשומרן. מבואר דבר חידוש בתוס' הרא"ש (קד.) ובטור (ר"ס שפח) שחידוש בדין נזיקין שחייב נמי על מה שלא נהנה, ולזה ביאר הרמב"ם בדין גניבה שמבואר דאינו מחייב כלל, ואף בנהנה. ומטעם שאי אפשר לשומרן לא מהני ידו כיד רבו באונס, אך אכתיו ק' אמאי לא הביא בהלכות גולה ואפשר דאתי לאשמועינן דין בכפל כנ"ל.

עוד יש להעיר, שבעיקר דברי הרמב"ם מבואר שאף שכידוע כתב הרמב"ם בתחילת הלכות נזק"מ שהחייב הוא "מפני שהן ממונו", אפ"ה החיוב תלוי גם ביכולת לשמור. ולכאורה א"צ שיהיה אונס אלא שלא יוכל לשומרן.

עוד ילה"ע לפי הסוברים שצריך מעשה בגניבה, בהכרח שס"ד שגניבה של עבד הוי בכלל מעשה דידיה, או שמתחייב משום רבו.

והנה, הקצות (לד, א) כתב שחולק עם הגנב פטור מעיקר דיני הגנב ולא מכפל בלבד, ואילו לפי האו"ש חייב ע"כ מתורת גנב ולא נתמעט אלא מכפל, והגרי"ז (מובא בחידושי הגר"ש"ר) ס"ל דהוי גזלן. עתה נבוא לנתח את הדין שלו: מה שקנה עבד קנה רבו והוי כחולק עם הגנב וזוכה בגניבה, וברש"י (זו) כתב בזוכה בגניבת אביו דמחייב בקרן מקרא ובל"ז היה נפטר, ומבואר דנפטר מתורת גזלן נמי, וע"ע בתור"ד (ר"פ הגזול ומאכיל), וא"כ קשה לדרכו של האו"ש איך יפרנס דברי רמב"ם אלו, ואפשר דס"ל דגנב באונס מיפטר אפי' מקרן.

¹⁵ אפשר שיש ראייה מכאן למש"כ הרש"ר הירש בפ' כי תצא דאחר לימוד הדינים אפשר לדרוש טע"ד, וע' תו' גיטין מט:.

¹⁶ אולי יש לדון האם חיוב קרן הוי כעין פיקדון, וחיובו תלוי בהמצא תמצא וזה מיקרי גם שלא גנב בידיו אלא בא לידו ואכמ"ל.

והנה¹⁷, במה שהקשנו ממעשה גניבה, ויסוד הנידון אם חייב בתורת עצמו או לא, עמדו בזה האחרונים. הגרנ"ט כתב שחייב בתורת ממונו המזיק מצד עצמו, והוכיח מכך שפטור מגניבה רק מטעם שמא יקניטנו, והלא גניבה אפשר לחייב רק את הגנב עצמו, וע"כ שמחייב בתורת גנב ממש, וכדרך זו מבואר במשנת ר"א (סב אות ג). אבל הגר"ח בחי' כותב שגניבה בעין מחייב בתורת גנב אבל כשאינו בעין מחייב בתורת מזיק, ועל זה שייך שמירתן עליך, ולכן היה מקום שיתחייב בתשלומים, וזה גופא מה שהשמיע לנו הרמב"ם בזה שחיוב של גזלן אית ביה גם חיוב מדין מזיק, ולומד זה מקרא ד'ושלם' ולא מ'והשיב', ולפ"ד א"צ לתי' הגרנ"ט. והנה בעיקר דברי הרמב"ם הדברים מוכרחים, שאינו קרוי רק מזיק אלא גנב הוא לגמרי כשאר נזיקין, כן נראה לדייק מדברי הרמב"ם "כיו"ב משאר נזיקין", ואף כפל קרוי 'מזיק', כמו שהובא בשם הגר"ח, וכמו שמוכח מברייטא דרבי אושעיא, וכן כתב המאירי ריש מרובה "נזקים הבאים דרך גניבה". נראה א"כ שלפי הרמב"ם זה עצמו סימן שאין לחייבו כאחריות על מה שעבדו גנב, ודו"ק.

¹⁷ נעזרתי בעניין זה במה שכתב בס' אשר לשלמה ס' ח.